

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА НА ЗАКАРПАТТІ В ПРАЦЯХ Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКОГО

Анотація. Стаття розглядає публікації професора Ужгородського університету Й. О. Дзендзелівського з історії українського мовознавства в Закарпатті XVIII–XX ст., у яких проаналізовано праці А. Коцака, В. Довговича, М. Лучкая, Ю. Венеліна, Ю. Ставровського та ін.

Ключові слова: Дзендзелівський Й. О., Закарпаття, історія українського мовознавства.

Аннотация. Статья рассматривает публикации профессора Ужгородского университета И. А. Дзендзелевского по истории украинского языкознания в Закарпатье XVIII–XX вв., в которых проанализованы работы А. Коцака, В. Довговича, М. Лучкая, Ю. Венелина, Ю. Ставровского и др.

Ключевые слова: Дзендзелевский И. А., Закарпатье, история украинского языкознания.

Summary. The article considers the publications of professor Y. O. Dzendzelivskiy (from Uzhhorod State University) about the history of Ukrainian linguistics in Zakarpattia during XVIII–XX centuries. He analyzes works of A. Kotsak, V. Dovhovich, M. Luchkay, Y. Venelin, Y. Stavrovskiy and others.

Key words: Y. O. Dzendzelivskiy, Zakarpattia, the history of Ukrainian linguistics.

Проблематика публікацій професора Ужгородського університету Й. О. Дзендзелівського (1921–2008) з зазначеної теми різноманітна. Праці охоплюють персоналії та явища 18–20 ст. Спробуємо простежити тематику цих досліджень з урахуванням хронології явищ українського мовознавства в українському Закарпатті та суміжних країнах – Східній Словаччині, Угорщині, Румунії.

Найбільше публікацій (15) із карпатознавчої тематики Й. О. Дзендзелівського присвячено рукописній граматиці церковнослов'янської мови др. пол. 18 ст. Арсенія Коцака, що сьогодні відома в кількох варіантах.

Доктор богословія Арсеній Коцак (1737–1800) – відомий український філолог, письменник, педагог, церковний діяч – займав почесне місце в колі закарпатських учених др. пол. XVIII ст. Він більше 30-ти років був професором у монастирських школах Закарпаття та Пряшівщини (Словаччина), де викладав церковнослов'янську мову, риторіку, поезику, історію, філософію і ряд теологічних дисциплін. Автор більше 30 книг церковнослов'янською і латинською мовами, жодна з яких за життя автора не була опублікована. У їх складі 5 праць про церковнослов'янську мову.

Життєвий і творчий шлях А. Коцака досліджувався, починаючи від А. Кралицького (др. пол. XIX ст.). Інтерес до вченого особливо поживався у 20–30-і роки XX ст. (праці Г. Кінаха, І. Панькевича, Г. Геровського), є згадки про граматику А. Коцака і в сучасних літературознавців, дослідників давньої літератури Закарпаття В. Микитася, О. Мишанича, О. Рудловчак, К. Заклинського, Ю. Кундрата та ін. І все ж доробок А. Коцака залишався маловивченим.

Істотно поповнюють інформацію про А. Коцака та його граматику розвідки Й. О. Дзендзелівського.

Перша праця Й. О. Дзендзелівського про А. Коцака з'явилася ще 1979 р. як доповідь і тези

цієї доповіді на Всесоюзній нараді в Душанбе. Згодом статті з'явилися в Україні, Росії, західноєвропейських виданнях – у Вроцлаві (Польща), Новому Саді (тодішня Югославія), Берліні (Німеччина), Дебрецені (Угорщина).

1990 року довготривала копітка робота увінчалася вагомим результатом – монографією на 330 стор., що під назвою «ГраMATика Арсенія Коцака» надрукована в «Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику» [1, с. 5–332]. Книга вийшла у співавторстві з Зузаною Ганудель. У ґрунтовному дослідженні про граматику Й. О. Дзендзелівського та З. П. Ганудель [1, с. 5–71] найбільша увага приділена новознайденому варіанту граматики А. Коцака – маріяповчанському. У книзі вперше опубліковано 2 виявлені в др. пол. 20 ст. рукописні варіанти граматики – маріяповчанський 1772–1778 рр., що зберігався в Маріяповчанському монастирі (Угорщина), знайдений на початку 80-их років XX ст. Е. Ойтози, науковим співробітником бібліотеки Дебреценського університету Угорщини [1, с. 73–213], та варіант під назвою «Школа или училище граматики русской і прочіихъ многоразличныхъ наукъ отрокомъ належащихъ...» (після 1778 р.), розшуканий проф. Й. О. Дзендзелівським у бібліотеці Ужгородського університету [1, с. 215–284]. Монографія містить додатки – «Покажчик граматичних термінів, що вживаються в досліджуваних граматах» [1, с. 285–293] та «Словник малозрозумілих слів» [1, с. 294–320].

За оцінкою Й. О. Дзендзелівського, рукописи А. Коцака – це перша (і єдина) спроба підготовки граматики церковнослов'янської мови на Закарпатті XVIII ст. і тому є «дуже важливими пам'ятками духовної культури цієї гілки українського народу» [1, с. 67].

У 1995 році вийшла рецензія на це видання у Львові, написана Мар'яном Демським. Рецензент підкреслив, що публікація проф. Й. О. Дзендзелівським та доц. З. Ганудель однієї з пам'яток

українського мовознавства XVIII ст. «заслугує всілякого схвалення» з огляду на те, що вона запознє «білі плями» в історії українського мовознавства. М. Демський підкреслив значення цієї публікації: праця А. Коцака мала б стати надійним джерелом для історичної діалектології, при вивченні історії церковнослов'янської мови в Україні та при написанні академічного курсу історії українського мовознавства, «не кажучи вже про те, що вона вагомий факт української культури» [3, с. 558]. Тому рецензент висловлює низький уклін «невтомним трудівникам на ниві української мовознавчої науки проф. Йосипові Дзендзелівському і доц. Зузані Ганудель» за те, що завдяки їм «ще один яскравий документ нашого духовного життя побачив світ» [3, с. 558].

Й. О. Дзендзелівський вписав вартісну сторінку в дослідження слов'янсько-угорських, зокрема українсько-угорських, російсько-угорських, мовних взаємин. У співавторстві з ужгородськими вченими Ю. М. Саком та Я. І. Штернбергом він уперше опублікував рукописний словник Василя Довговича, створений до 1835 року [8].

Книга обсягом 150 стор. під назвою «Василь Довгович – зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень» вийшла в Ужгороді 2003 року. Монографія складається з 1) передмови, авторами якої є Й. О. Дзендзелівський та Ю. М. Сак [8, с. 3–8]; 2) репродукції рукопису словника В. Довговича [8, с. 9–38]; 3) словника В. Довговича «Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах», який подано вже не в фотокопії, а в передруку і з науковими коментарями Й. О. Дзендзелівського [8, с. 39–141]; 4) післямови «Post scriptum», написаної Й. О. Дзендзелівським [8, с. 142–144]; 5) списку використаної літератури, що включає 104 джерела [8, с. 145–149]. Докладніше про цей словник див. мою статтю «Питання історії українського мовознавства XIX ст. в працях Й. О. Дзендзелівського» (у друці).

Значення аналізованої монографії про Василя Довговича рельєфніше увиразнюють міркування відомого сучасного закарпатського історика Омеляна Довганича, вміщені в його праці «Невідома теоретична праця Василя Довговича з мовознавства», опублікованої 2004 року. О. Довганич писав: «За останні десятиліття років відроджуються імена відомих закарпатських культурних просвітителів і вчених, які за радянських часів були в повному забутті або згадувалися як реакційні і буржуазні діячі та вороги існуючої тоді політичної ідеології. Серед них був і селянський син із Золотарева, що на Хустщині, Василь Довганич, який згодом прибрав собі псевдонім – Довгович, бо працював священником у селі Довгому на Іршавщині.

Що це був не лише церковний діяч, але і вчений, філософ, етнограф, мовознавець і поет, а, зрештою, перший в Закарпатському краї член-кореспондент Угорської академії наук з початку її заснування, – мало кого цікавило. Тому й жодних

слідів його пошанування не було, не відомо й досі, де його могила.

Що ж стосується його творчої спадщини, то вона припадала пилом в бібліотеках і архівах, іноді навіть у спецфондах. Ні поетичні, ані наукові твори не видавалися, вони не були відомими не лише народу, але й фахівцям тієї чи іншої галузі науки. Частина його праць й досі не виявлена. Проблема полягала ще й у тому, що вони були написані не рідною, а різними іноземними мовами, зокрема латинською та угорською. По суті, лише через два століття після його народження деякі його твори починають перекладатися і видаватися. Лише у 2003 році вперше були організовані наукові конференції про життя й діяльність Василя Довговича та вивчення його рукописної спадщини.

Так, до 220-річчя з дня народження цього визначного закарпатського письменника, культурного і громадського діяча вперше вийшла у світ у видавництві «Гражда» праця трьох ужгородських вчених (мовознавців та істориків) Йосипа Дзендзелівського, Юрія Сака та Якова Вароді-Штернберга «Василь Довгович – зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень» [9, с. 56]. Як наголосив О. Довганич, після публікації цієї книги вона, безперечно, стане відомою не тільки спеціалістам-мовознавцям, але й широкому колу читачів, що цікавляться краєзнавчою літературою [9, с. 57].

У 1986 році в журналі «Дукля» (тоді Чехословаччина) з'явилася стаття Й. О. Дзендзелівського та Я. І. Штернберга «Чотиримовний словник М. Лучкая (Попереднє повідомлення)» [7, с. 57–62], у якій автори переконливо довели, що М. Лучкай, автор відомої граматики «Grammatica Slavo-Ruthena» (Буда, 1830), серйозно займався і питаннями лексикографії. Про це свідчать виявлені в архівах рукописні пам'ятки: 1) відзив-рецензія М. Лучкая на проект тримовного церковнослов'янсько-латинсько-угорського словника П. Медвєцького 1839 р.; 2) два початки великого чотиримовного словника М. Лучкая «Lexicon ruthenico-latino-hungarico-germanicum» – 1-ий рукопис на А – Благовіщення, а 2-ий – на А – Брякаю. Дослідники датують словник кінцем 1839 – початком 1840 рр. [7, с. 58]. Про словник знаходимо тільки згадку в праці І. І. Срезневського «Русь Угорская» (1852 р.) та праці П. М. Лизанця «Михайло Лучкай і його грамика (1989 р.)» [10, с. 9–11].

У статті висвітлені питання: 1) історія та причини укладання словника, 2) його побудова, 3) джерела словника, 4) український матеріал у словнику, 5) значення праці.

Дослідники підкреслили, що в перший реєстр словника «ruthenico» включені слова і церковнослов'янської, і народної української мови, оскільки М. Лучкай хоч і усвідомлював різницю між книжною церковнослов'янською мовою і живим народним (діалектним) мовленням, однак «ці категорії він сприймав нерозчленовано, як галузі одного

цілого, як одну руську (*ruthenum*) чи словеноруську мову» [7, с. 57].

Обсяг рукопису А – Брякаю 31 стор. У реєстрі, тобто в першій частині (*ruthenico*), подано 566 словникових статей, що включають 840 слів і 9 фразем [7, с. 58].

На підставі аналізу рукопису словника Й. О. Дзензелівський та Я. І. Штернберг зробили висновки про засади побудови та призначення праці: 1) при складанні першого (*ruthenici*) реєстру основним джерелом послужили тогочасні словники російської мови І. Гейма (т. 1–III, Москва, 1799–1802), П. Алексеєва (т. 1–3, Москва, 1773–1779), Ф. Гельтергофа (т. 1–2, Москва, 1778) та «Словарь Академии Российской» (т. 1–VI, СПб., 1789–1794) [7, с. 58]; 2) із зазначених словників М. Лучкай відбирав тільки ті слова, які були спільними для церковнослов'янської та живої народної розмовної мови; 3) у словнику простежується виразний український народнорозмовний струмінь (*битя, блованя, босый, больный, бормочиш, берег, борозда, берест, борона*; закарпатські діалектизми *айно* 'так', *бабовка* 'лялька', *багро* 'частина обода колеса', *безрядный* 'неакуратний, непорядний; той, що робить збитки', *боз, бозник* 'бузина', *бороски, броски* 'абрикоса', *бритварня* 'перукарня', «знаряддя для гоління», *бритваю*, пор. *бріватися, бритвитися* 'голитися', *боцан, бузок* 'чорногуз', *брово* с. р. 'брова' та ін.) [7, с. 60].

Й. О. Дзензелівський та Я. І. Штернберг, обмірковуючи питання про джерела діалектної лексики в словнику, зазначили: «...Більшість уведених М. Лучкаєм у реєстр словника діалектизмів вживається і в сучасних говорах району міста Мукачєва, включаючи й говірку села Великі Лучки, де народився М. Лучкай і від якого походить його прізвище. У зв'язку з цим є певні підстави для висновку, що народний струмінь у словнику М. Лучкая, як і в його відомій праці «*Grammatica Slavo-Ruthena*», очевидно, базується в основному на говірці рідного села» [7, с. 60].

Чотиримовний характер словника, на думку дослідників, був зумовлений тогочасними суспільно-політичними умовами Закарпаття: край тоді належав до Угорщини, що була підпорядкована Австрії. Латинська мова продовжувала зберігати на Закарпатті і в пер. пол. 19 ст. статус мови науки і освіти [7, с. 62].

Порівнявши словник М. Лучкая з аналогічними працями галицького вченого І. Вагилевича – чотиримовним українсько-польсько-німецько-латинським словником 1834–1844 рр. та тримовним українсько-німецько-латинським словником («*Idyotykon*»), Й. О. Дзензелівський та Я. І. Штернберг зробили висновок, що словники обох авторів «у певному розумінні можна вважати продовженням на українському ґрунті традицій багатомовних словників у європейській лексикографії XVI–XVIII ст.» [7, с. 62].

Однак кінцевий висновок дослідників про те, що словник М. Лучкая, укладений десь у кін. 1839

– на поч. 1840 рр., «є першою спробою підготовки словника на Закарпатті і таким чином знаменує собою початок закарпатоукраїнської лексикографії» [7, с. 62], на сьогодні необхідно відкоригувати, зважаючи на новіші дослідження цих же авторів про словник Василя Довговича, укладений до 1835 року (див. вище).

Й. О. Дзензелівський звернувся і до спадщини Ю. Венеліна-Гуци, що народився в с. Тибава (тепер Свалявського р-ну Закарпатської обл.), – визначного історика, філолога, етнографа, фольклориста, одного з основоположників слов'янознавства в Росії, зачинателя національного відродження болгар. 1989 року з'явилася стаття Й. О. Дзензелівського «Ю. І. Гуца-Венелін про деякі питання освіти і правопису у східних слов'ян» [5], предметом розгляду якої стала незавершена праця Ю. Венеліна «Критика. Об украинском правописании», що довгий час залишалася в рукописі і вперше була надрукована тільки 1905 року в книзі І. С. Свинцицького «Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. 1. Сношения Карпатской Руси с Россией в 1-ой половине XIX-ого века» (Львів, с. 110–118). У час написання праці Ю. Венеліна, тобто в пер. пол. 19 ст., інформація про українську мову була бідною. У громадянстві (українському та російському) домінував погляд на українську мову як на діалект російської мови. Однак уже і в той час висловлювалися протилежні думки – про самостійність української мови, про необхідність її літературного вжитку.

Проаналізувавши зазначену працю Ю. Венеліна, Й. О. Дзензелівський зробив такі висновки:

1) у цій праці, як і в інших своїх розвідках, зокрема в статті «О споре между южанами и северянами насчёт их расизма», Ю. Венелін хоч і трактує східних слов'ян в етнічному і мовному відношеннях як єдине ціле, проте виділяє в цій єдності дві гілки – «северяне» і «южане» (народи) і «наречіє северное» та «наречіє южное» (мови) [5, с. 95];

2) Ю. Венелін наголошує на провідній ролі «южан», тобто українців, у виробленні російської літературної мови, російського правопису XVII–XVIII ст., маючи на увазі діяльність староукраїнських граматистів, передусім М. Смотрицького [5, с. 96];

3) Ю. Венелін переконливо аргументує вищезазначену думку тим, що в українців («южан») уже в XVI–XVII ст. простежувався значно вищий рівень освіти, шкільництва, науки, культури, ніж у Північній Русі («северяни»). Одним із показників цього рівня були три академії – Київська, Львівська, Віленська. Помітна кількість українців здобувала вищу освіту в європейських університетах – у Варшаві, Кракові тощо. Для «южан» того періоду було властиве досить добре знання мов: крім церковнослов'янської, вони вивчали латинь, що на той час мала міжнародне значення, служила мовою науки і політики в усій

Європі. Особливу роль у культурно-освітньому розвитку України, на думку Ю. Венеліна, відіграли Петро Могила та Київська академія. У «северян» же в XVI–XVII ст. латинська мова не була поширеною, вона сприймалася тут як ересь. Це утруднювало росіянам доступ до здобутків тогочасної європейської науки, культури, освіти. Такий стан речей, як підкреслив Ю. Венелін, завдавав значної шкоди розвитку освіти, шкільництва в Росії аж до епохи Петра I [5, с. 95]. Таким чином, Й. О. Дзензелівський акцентував на думці Ю. Венеліна про те, що в період середньовіччя, у XVI–XVII ст., стан освіти в Північній Русі (Московії) цілком залежав від її успіхів у Південній Русі, тобто Україні [5, с. 95].

У кінці розвідки Й. О. Дзензелівський висловив припущення про причину незавершення аналізованої праці Ю. Венеліна: «Причини, чому ця праця залишилася незакінченою, взагалі можуть бути різні. Хоча й мало ймовірності, але серед них не виключена найбільш оптимістична й така: при поглибленому вивченні досліджуваної проблеми автор, незважаючи на офіційні декларації й оточуюче середовище, все ж збагнув справжній стан речей, що українська мова є окремою слов'янською мовою, і просто відмовився продовжувати цю працю. Ю. Венелін, основним предметом досліджень якого були історія, етнографія і фольклор болгар, дуже добре розумів, що для народу означає національне гноблення» [5, с. 96–97].

Проаналізувавши одну з маловідомих праць Ю. Венеліна, у якій порушено вагомі питання історії України, її освіти, культури, мови, Й. О. Дзензелівський вписав нову сторінку в дослідження спадщини Ю. Венеліна в україністичному лінгвістичному аспекті, зокрема в руслі історії української літературної мови.

Значення праці Й. О. Дзензелівського про Ю. Венеліна ще більше увиразнюється в контексті думок сучасних учених, які наголошують на актуальності вивчення саме української проблематики в спадщині Ю. Венеліна. Так, проф. Д. Д. Данилюк підкреслив, що Ю. Венелін, намагаючись внести ясність в етнічне походження східних слов'ян, у своїх працях наголошував на тому, що «южанам» властиві ряд суттєвих відмінностей від «северян», що вони мають не тільки власне ім'я (Русь), свою територію, мову, не тотожну російській, але й свою історію, самобутню культуру, високорозвинену науку, освіту [2, с. 162]. Заслуга Ю. Венеліна, за словами Д. Данилюка, саме в тому, «що він насмілювався про це сказати в той час, коли представники російської офіційної історіографії (М. М. Карамзін, М. П. Погодін, М. Г. Устрялов) заперечували сам факт існування українського народу. Ю. І. Венелін доводив, що такий народ не тільки існує, а й має вагомий культурно-національний надбання. Саме ця грань його наукової діяльності замовчувалася радянською історіографією. Тому і доцільно на ній спинитися» [2, с. 162].

Варто зазначити, що проф. Д. Данилюк присвятив зазначеній проблемі спеціальний розділ «Історія України в спадщині вченого» в своїй розвідці «Ю. І. Гуца-Венелін», що вперше опублікована 1995 р., а передрукована 2002 року [2]. Цей розділ розпочато красномовним епіграфом, узятим з праць Ю. Венеліна, який яскраво ілюструє патріотизм ученого: «Имею честь по племени и по рождению принадлежать к Южной Руси» [2, с. 162].

У світлі вищесказаного, очевидно, є підстави піддати сумніву поширене й досі в науковій літературі, зокрема і в проаналізованій розвідці Й. О. Дзензелівського [5, с. 95], твердження про те, що Ю. Венелін беззастережно поділяв позиції русофілів.

Й. О. Дзензелівський дослідив праці Ю. Ставровського-Попрадова (1850–1899, родом зі Східної Словаччини), – відомого закарпатського поета, публіциста, етнографа, філолога, представника молодшої генерації будителів – творчої інтелігенції, що стояла біля витоків культурно-національного відродження русинів. Ю. Ставровському присвячені 2 розвідки вченого – ґрунтовна праця обсягом 45 стор. «Ю. Ставровський (Попрадов) як дослідник говорів та етнографії Пряшівщини», що з'явилася 1971 року [6, с. 45–90], та стаття «Співробітництво В. Гнатюка з Ю. Ставровським у 1896–1899 рр. [До 100-річчя з дня народження В. Гнатюка]» [4, с. 43–66].

Ряд вартісних розвідок Й. О. Дзензелівського стосуються історії українського мовознавства в українському Закарпатті та суміжних країнах ХХ століття. З огляду на регламентований обсяг статті тільки окреслимо їх проблематику.

З історії мовознавства першої половини ХХ ст. простежені питання: а) Володимир Гнатюк і Закарпаття; б) мовознавчі публікації на сторінках журналу «Подкарпатська Русь» (Ужгород, 1923–1936); в) наукова спадщина видатного закарпато-українського вченого І. А. Панькевича (1887–1958); г) діяльність ПОН – Підкарпатського общества (товариства) наук (1941–1944); ґ) мовознавчий доробок Івана Гарайди – директора ПОН.

З історії мовознавства другої половини ХХ ст. зроблено: 1) описано життєвий шлях та словники визначного закарпатського лексикографа М. А. Грицака (1908–1979); 2) оцінено діалектологічну спадщину відомого українського мовознавця зі Словаччини В. П. Латти (1921–1965); 3) охарактеризовано науково-педагогічну діяльність доцента кафедри української мови УжНУ К. Й. Галаса (1921–1995) та професора цієї ж кафедри В. І. Добоша (1924–2001) (ювілейні статті до 50-річчя з дня народження вчених); 4) із задуманої вченим серії «Мовознавці-карпатоукраїнці української діаспори» опубліковано нарис про Миколу Павлюка; 5) прорецензовано ряд видань – монографію угорського україніста Ласла Деже «Очерки по истории закарпатских говорів» (Будапешт, 1967), монографію професора Університету

ім. П.-Й. Шафарика в Пряшеві М. М. Штеця «Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини» (Братислава, 1968); 6) охарактеризовано «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини» відомого українця зі Словаччини Зузани Ганудель (т. 1–3, Пряшів, 1981–2001); 7) підготовлено оглядові праці про лінгвістичні дослідження науковців Ужгородського університету (8 публікацій) та розвиток українського мовознавства в Румунії (1 стаття).

Обсяги статті, на жаль, не дозволяють з достатньою повнотою висвітлити питання про внесок

професора Й. О. Дзензелівського в дослідження історії українського мовознавства в українському Закарпатті та суміжних країнах – Східній Словаччині, Угорщині, Румунії. На наше переконання, буде корисним ширше опрацювання зазначеної теми з огляду на те, що зроблене вченим у цій галузі вагоме за результатами. Завдяки цим працям вписано ряд нових сторінок в історію мовознавства на Закарпатті. Таке цілісне дослідження стане вартісним доповненням до існуючої літератури про історію української лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Граматика Арсенія Коцака / Підготували Йосип Дзензелівський, Зузана Ганудель // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. – Братислава; Пряшів, 1990. – Т. 15. – Кн. 2. – С. 5–332.
2. Данилюк Д. Д. Ю. І. Гуца-Венелін // Ю. Венелін. З наукової спадщини визначного славіста. З нагоди 200-ліття від дня народження Ю. Венеліна. – Ужгород: вид-во В. Падяка, 2002. – С. 141–182.
3. Демський Мар'ян. Рец.: Граматика Арсенія Коцака / Підготували Йосип Дзензелівський, Зузана Ганудель // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. – Братислава; Пряшів, 1990. – Т. 15, кн. 2. – 320 с. // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1995. – Т. ССХХІХ. – С. 553–558.
4. Дзензелівський Й. О. Співробітництво В. Гнатюка з Ю. Ставровським у 1896–1899 рр. [До 100-річчя з дня народження В. Гнатюка] // Записки Наукового товариства Культурного союзу українських трудящих в ЧССР. – Пряшів, 1972. – Т. 1. – С. 43–66.
5. Дзензелівський Й. О. Ю. І. Гуца-Венелін про деякі питання освіти і правопису східних слов'ян // Ю. І. Венелін і розвиток міжслов'янських взаємозв'язків: Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня смерті Ю. І. Венеліна. – Ужгород, 1989. – С. 94–97.
6. Дзензелівський Й. О. Ю. Ставровський (Попрадов) як дослідник говорів та етнографії Пряшівщини // *Studia Slavica Hungarica*. – 1971. – Т. XV. – С. 45–90.
7. Дзензелівський Й. О., Штернберг Я. І. Чотиримовний словник М. Лучкая (Попереднє повідомлення) // *Дукля*. – 1986. – № 2. – С. 57–62.
8. Дзензелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я. Василь Довгович – зачинатель угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень. – Ужгород: МПП «Гражда», 2003. – 150 с.
9. Довганич Омелян. Невідома теоретична праця Василя Довговича з мовознавства // Василь Довгович з точки зору прочитання: Матеріали конференцій, присвячених 220-ій річниці від дня народження визначного закарпатського письменника, філософа, етнографа, церковного та громадського діяча, одного з фундаторів і члена-кореспондента Угорської академії наук Василя Довговича. – Ужгород: Гражда, 2004. – С. 56–57.
10. Лизанець П.М. Михайло Лучкай і його граматика // Лучкай Михайло. Граматика слов'яно-руська / Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П.М. Лизанця. Переклад з латинської П.М. Лизанця та Ю.М. Сака. – К.: Наук. Думка, 1989. – С. 5-3.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2011